

FARUK TASLIDŽA
(Mostar)

ULOGA TOPAL HUSEIN-PAŠE U BEČKOM RATU (1683–1699)

Sažetak

U ovom radu razmatra se uloga Topal Husein-paše u Bečkom ratu (1683–1699). Riječ je o osmanskome veziru koji se od sredine 1687. do početka 1691. godine nalazio na položaju bosanskog valije. To je najdramatičnija faza spomenutog rata – doba velike habsburške ofanzive od koje se očekivalo definitivno potiskivanje Osmanlija sa Balkana. Bosna je tada, ipak, opstala pod sultanovom vlašću, ponajviše zahvaljujući agilnom valiji Topal Husein-paši, njegovom čehaji Mehmed-begu (Korči), te uglavnom domaćim vojnim snagama. Isti su dali značajan doprinos i u osmanskoj kontraofanzivi kojom je vojska velikog vezira Mustafa-paše Ćuprilića povratila značajan dio prethodno izgubljenih teritorija. U radu se provjerava i pitanje Husein-pašinog porijekla, kao i uzroci pod kojim je on razriješen dužnosti u Bosanskom ejaletu.

Ključne riječi: Osmansko carstvo, Bosanski ejalet, Bečki rat, Topal Husein-paša, valija, Osmanlije, Habsburgovci, Mlečani.

Dugogodišnji Bečki rat (1683–1699) je tragična prekretnica u historiji Osmanskog carstva.¹ Nakon briljantnih vojnih rezultata ostvarenih do

¹ Uvod u spomenuti rat je neuspješni osmanski pohod na grad Beč u ljeto 1683. godine. Nakon toga, uslijedila je višegodišnja habsburška kontraofanziva. Otežavajuća okolnost za Visoku Portu bila je činjenica da je u maju 1684. godine, inicijativom pape Inocenta XI, formirana tzv. *Sveta liga* kojoj su osim Habsburške monarhije, pristupile Poljska, Mletačka republika te nešto kasnije i Rusija. Time su Osmanlije primorane da istovremeno vode rat na više frontova. Pretrpjeli su niz vojnih poraza, te i prisiljeni na veliko povlačenje iz Centralne Evrope. O osmanskome pohodu na Beč i Bečkom ratu: v. Joseph von Hammer, *Historija turskog / osmanskog carstva*, Tom 2 i 3, prijevodi stručna redakcija Nerkez Smailagić, Zagreb, 1979, (dalje:

1688. godine, lideri *Svete lige* počeli su isticati ambicije i o potpunom potiskivanju Osmanlija sa Balkana. Za njih je osvajanje Bosanskog ejaleta bilo gotovo neupitno. Ipak, slijed različitih okolnosti pomrsio je razrađene planove antiosmanske koalicije.² U tom pogledu bitan je i doprinos sultanovih podanika iz Bosne, koji su gotovo samostalno odbranili najveći dio *svoje napaćene pokrajine*. Pritom, ističe se uloga lokalnog stanovništva, tvrđavskih posada, plaćeničkih odreda, ali i pojedinih požrtvovanih osmanskih funkcionera. Jedan od njih je i Topal Husein-paša koji se u periodu od sredine 1687. do početka 1691. godine nalazio na položaju bosanskog valije.

Po svemu sudeći, prvi značajniji vojni angažman u toku Bečkog rata Topal Husein-paša je ostvario u dolini rijeke Neretve.³ Tu se, kao hercegovački sandžakbeg, u proljeće 1686. godine suprotstavljao sve izraženijoj mletačkoj ekspanziji.⁴ Predvođeci oko 10.000 vojnika, podržan jednim velikom topom, ušao je u otvoreni sukob s mletačkim providurom i njegovim snagama. Rezultat nije izostao, što potvrđuje povrat osmanske kontrole nad Norinskom kulom.⁵ U borbama je spomenuta kula pretrpjela određena oštećenja, pa ju je Husein-paša po osvajanju dao sanirati i osigurati jačom posadom.⁶ O tim događajima obavješten je (18. maja) i mletački Senat. U providurovom pismenom izvještaju čitamo da se posada kule, sa 800 okolnih Morlaka, *pod turskim pritiskom*

Hammer, *Historija*); Cevat Üstün, *Viyana Seferi 1683*, Ankara, 2010; John Stoye, *The Siege of Vienna. The Last Great Trial between Cross & Crescent*, London, 2007; Kenneth M. Setton, *Venice, Austria, and Turks in the Seventeenth Century*, Philadelphia, 1991.

² Vojni i politički uspjesi velikog vezira Mustafa-paše Ćuprilića (1689–1691), ali i početak francusko-habsburškog rata (1688–1697) omogućili su da Osmansko carstvo reorganizira svoje snage, te povrati i zadrži jedan dio prethodno izgubljenih teritorija. O tome: Hammer, *Historija*, 3, 44–52; Ešref Kovačević, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji Mletačkoj republici po odredbama karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973, 43–50, (dalje: E. Kovačević, *Granice*); Tatjana Katić, *Tursko osvajanje Srbije 1690. godine*, Beograd, 2012, 34–132, (dalje: T. Katić, *Tursko osvajanje*).

³ Јован Радонић, *Дубровачка акта и повеље*, књ. IV, св. 1, Београд, 1941, 137, (dalje: J. Радонић, *Дубровачка акта*, IV, 1).

⁴ U osmanskim dokumentima Husein-paša se spominje kao hercegovački sandžakbeg upravo u vrijeme spomenutih borbi na ušću rijeke Neretve. Državni arhiv u Dubrovniku (DAD), Acta et Diplomata (AD), *Bujuruldije*, br. 34.

⁵ Mlečani su predvođeni providurom P. Valierom Norinsku kulu zauzeli već na samom početku rata – u novembru 1684. godine. v. Gligor Stanojević, *Dalmacija u doba morejskog rata*, Beograd, 1962, 61, (dalje: G. Stanojević, *Dalmacija*).

⁶ G. Stanojević, *Dalmacija*, 68–69, 95.

moralu povući dvije milje južno u Forte Opus (Opuzen). Saznajemo i da je providur pred uzmak imao u planu minirati kulu, ali to nije ostvareno zbog *ovlaštenosti baruta*.⁷ Topal Husein-paša je očito već tada ispoljio izuzetnu sposobnost vojničkog komandovanja koju je potvrđivao i u daljem toku rata.

Husein-pašin ratni put nastavljen je i u narednoj 1687. godini koja je u Hercegovačkom sandžaku obilježena mletačkim pohodom na Novi. Nakon što je u međuvremenu uzdignut na položaj bosanskog valije, Husein-paša je poduzeo sve moguće mjere u cilju spašavanja tog važnog, već duže vrijeme opkoljenog grada na samom ulazu u zaljev Boke.⁸ Opća mobilizacija u više hercegovačkih mjesta i vojna akcija širih razmjera koju je pokrenuo, ipak su se pokazali uzaludnim.⁹ Na koncu, poslije mjesec dana grčevitog otpora Novljani su prisiljeni na časnú predaju, pa je 30. septembra 1687. njih 2.200 (700 pod oružjem) zauvijek napustilo svoj grad.¹⁰ Bio je to značajan uspjeh mletačkog oružja, a i veliki udarac za bosanskog valiju Husein-pašu.

* * *

Topal Husein-paša ponovo se aktivirao početkom naredne ratne sezone. U martu mjesecu 1688. omogućio je sigurno snabdjevanje ugroženog grada Knina (sandžak Krka). Nakon toga, s 4.000 konjanika izvršio je napad na pograničnu nahiju Kotari u dalmatinskom zaleđu, gdje su lokalni Morlaci izazivali kaos od samog početka rata.¹¹ Osman-

⁷ Državni arhiv u Zadru (DAZd), Rukopis 76, Sv. V, 324.

⁸ Opći mletački napad na Novi započeo je početkom septembra 1687. pod komandom generalnog providura Cornara. U jednom od svojih izvještaja upućenih u Veneciju providur za osmanske branitelje Novog kaže *da oni spadaju u najhrabrije ljude koji postoje*. v. Srđan Musić, *Izvještaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornera o zauzimanju Herceg-Novog 1687. godine*, Herceg-Novog, 1988, 83, (dalje: S. Musić, *Izvještaji*).

⁹ U pokušaju proboja mletačke opsade Osmanlije su pretrpile značajne gubitke. G. Stanojević, *Dalmacija*, 85.

¹⁰ S. Musić, *Izvještaji*, 82.

¹¹ Morlaci (Vlasi) – naziv za stanovništvo u zaleđu istočne obale Jadranskog mora. U bizantskim izvorima *Maurovlahos* su pastiri, potomci balkanskih starosjedilaca. I u XIV stoljeću to je također naziv za stočare koji se kreću od zimišta ka ljetištu na planini i natrag. U mletačkim spisima XVII i XVIII stoljeća Morlacima se nazivaju svi prebjezi ili doseljenici (i katoličke i pravoslavne vjere) sa osmanske teritorije koji su se naselili u dalmatinskom zaleđu, naročito u Ravnim kotarima. Tako se i u novije vrijeme brđani u zaleđu dalmatinskih gradova nazivaju zajedničkim imenom Vlasima (Vlajima). Talijanski putopisac A. Fortis u djelu *Put po Dalmaciji* (1774)

lije su tom akcijom poharale široko područje od Nadina do Novigrada i ugrabile bogati plijen. Krivicu za nedaću koja je tada zadesila odmetnute Morlake, mletačke vlasti iz Zadra su po već ustaljenom običaju pripisali njihovim serdarima.¹² Po smirivanju situacije, Husein-paša je odbranu Knina povjerio bivšem bosanskom valiji Mehmed-paši Atlagiću, a potom se bezbjedno povukao prema Livnu.¹³ Pokazalo se da je to bila jedna od posljednjih Husein-pašinih vojnih intervencija na ratištu prema Mlečanima.

U 1688. godini Habsburgovci su nastojali maksimalno iskoristiti osmansko posrtanje na ugarskom frontu.¹⁴ Fokusirali su se na osvajanje Beograda, a u vezi sa tim, ratnom zonom moralo je postati i sjeverno područje Bosanskog ejaleta. Ne čudi zato da je već u aprilu mjesecu, Husein-paši sa Visoke Porte naređeno da se sa svim svojim snagama koncentrira na odbranu šireg područja uz rijeku Savu.¹⁵ I na suprotnoj strani trajale su ozbiljne pripreme sve izvjesnije ofanzive.¹⁶ Sve je

ukazao je na porijeklo i običaje Morlaka. O Morlacima više: *Enciklopedija – Opća i nacionalna*, knj. XIV, Zagreb, 2007, 91.

¹² Bez značajnijeg ljudstva i sa malom teritorijom, Mletačka republika u Dalmaciji tada nije imala vojno organiziranu krajinu. Zbog toga je *Prejasna Republika* u ratovima XVII stoljeća na svoju stranu nastojala (koristeći i silu kao metodu) privući što veći broj sultanovih podanika (hrišćana). Isti su odmah korišteni kao vojnici i naseljenici osvojenih dijelova Krčko-ličkog i Kliškog sandžaka. Postoje različita mišljenja u vezi sa razlozima zbog kojih su Morlaci (Vlasi) masovno prelazili na mletački teritorij. Interesantno je stajalište koje tu pojavu dovodi u vezu sa formiranjem kapetanija u isturenim dijelovima Bosanskog ejaleta, zbog čega su pogranični Vlasi u dužem razdoblju mira prije Kandijskog rata (1645–1669) prestali biti kolonizacijski i vojni faktor u odbrani osmanske granice. O tome: Snježana Buzov, *Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon kandijskog rata*, Povijesni prilozi, 12, Zagreb, 1993, 5–7.

¹³ Spomenuti Husein-pašin pohod opisan je u više mletačkih dokumenata. v. Бошко Десница, *Историја котарских ускока*, II, Београд, 1951, 216–220., (dalje: Б. Десница, *Историја*, II).

¹⁴ Osmanski poraz pod Bečom 1683. nagovjestio je nove pobjede habsburške vojske i njenih saveznika. Naredne godine započetog rata na ugarskom frontu bile su u znaku uspješnih carskih komandanata. Od posebne važnosti za bečki dvor je osvajanje Budima, ostvareno početkom septembra 1686. godine. O tome: Hammer, *Historija*, 3, 22, 23.

¹⁵ Б. Десница, *Историја*, II, 227.

¹⁶ I prije samog pohoda na Beograd habsburška komanda je u potpunosti razradila vojnu strategiju, i za svoje snage odabrala najlakše pravce napredovanja. U tom pogledu korisnim se pokazao junski izvještaj njenih obavještajaca sa terena u kojem je dat plan postavljanja pontonskog mosta preko rijeke Save kod Gradiške, Kobaša, Broda ili Šapca. Ponuđen je i plan da se pohod na Beograd započne

tada ukazivalo da će se Bosna i njen valija naći u prilično nezahvalnoj situaciji. I u evropskim diplomatskim krugovima predviđao se brzi slom otpora u toj iscrpljenoj osmanskoj pokrajini na samoj granici Carstva.¹⁷

Teško breme za Osmanlije u prvoj polovini 1688. godine bilo je i destruktivno djelovanje Jegen Osman-paše, koga je veliki vezir Ismail-paša (1688.) prethodno morao imenovati vezirom i serdarom (ugarskog fronta).¹⁸ Umjesto da se posveti zaustavljanju habsburške "plime", Jegen-paša je zloupotrebom svog položaja unosio dodatnu smutnju u osmanski vojni poredak. Stoga je Visoka Porta morala zanemariti ugarsko ratište i svu snagu posvetiti eliminaciji spomenutog odmetnika, koji je pod kontrolom imao značajne vojne snage. Ali, to se u rano proljeće 1688. godine pokazalo nemogućom misijom, pa je neprincipijelna centralna vlast bivšem buljukbaši očajnički ponudila novi "kompromis". Naime, nakon što je u aprilu razriješen serdarske dužnosti, Jegen-paša je krajem maja 1688. zvanično imenovan bosanskim valijom.¹⁹ Prevert-

osvajanjem Gradiške, koja, kako je naglašeno *nema brojnu posadu*. U istom izvještaju pojašnjena je i nemogućnost brzog prodora prema gradu Sarajevu. v. Slavko Gavriloviћ, "Информација из 1688. о путевима за освајање Београда и Босне од стране аустријске војске", *Зборник Матице српске за историју*, број 69–70., Београд, 2004, 219.

¹⁷ U brzo osvajanje Bosne tada je npr. čvrsto vjerovao i habsburški poslanik u Veneciji grof Francesco della Torr (Franjo Turn). On se samo pribojavao da se carske čete tu ne zadrže ili krenu ka unutrašnjosti Balkana, ne vodeći računa o Hercegovini. U svom dopisu spomenuti poslanik je predložio da se bez obzira na sukob interesa sa savezničkom Mletačkom republikom, *Hercegovina pod svaku cijenu treba osvojiti, pa da tako carska zemlja dobije izlaz na more u sredini istočne obale Jadrana*. Grof Torr je cjenio da za Monarhiju posjed samo dijela ejaleta, ne bi značio ni blizu onoliko koliko bi značilo kad bi osvojeni teritorij imao vezu sa morem. O tome: Grga Novak, *Borba Dubrovnika za slobodu 1683–1699*, Rad JAZU, Knjiga 253, Zagreb, 1935, 40, (dalje: G. Novak, *Borba Dubrovnika*).

¹⁸ Jegen Osman-paša je kao segbanski buljukbaša u Anadoliji već na početku Bečkog rata bio sklon odmetništvu. Zahvaljujući uspješnom unajmljivanju velikog broja plaćenika (*sekbana* i *sarudža*) početkom 1687. godine postao je sandžak-beg i serčešme cijelog Carstva. U ljeto iste godine nalazio se na ugarskom ratištu. Nakon smjene sultana Mehmeda IV, u novembru 1687. godine dobio je drugi tug izvan jerumelijskog beglerbega. Ubrzo nakon toga imenovan je i serdarom. O brzom usponu Jegen Osman-pašine karijere: v. Срђан Катић, *Јеген Осман-паша*, Београд, 2001, 34–105, (dalje: С. Катић, *Јеген Осман-паша*).

¹⁹ Istom prilikom uprava u Hercegovачком sandžaku dodijeljena je Jegen-pašinom daidži Deli Veli-paši. Silahdar Findiklili Mehmed Aga, *Silahdar Tarihi*, II, Istanbul, 1928, 356–357, (dalje: *Silahdar Tarihi*); *The Encyclopaedia of Islam*, Volume XVIII, Leiden E. J. Brill, 1995, 185.

ljivog pašu to očito nije zadovoljilo.²⁰ Ipak, pomanjkanjem legitimiteta u osmanskoj upravi, formalno je na nešto više od mjesec dana prekinuto Topal Husein-pašino namjesništvo u Bosni. Iako je u dokumentima oslovljavan kao bosanski valija, Jegen Osman-paša za tih nekoliko sedmica nije ni prešao na zapadnu obalu rijeke Drine.

Navalu habsburške vojske na Bosnu mnogi su priželjkivali, a bilo je i onih koji su je se itekako pribojavali.²¹ U svakom slučaju, već u julu 1688. godine jedan dio carskih trupa napredovao je prema Beogradu iz pravca osvojenog Petrovaradina. Drugi dio pod komandom feldmaršala Ludwiga Badenskog prešao je Unu i dolinom Save djelovao prema istoku. Na udaru su se našle sjeverne bosanske tvrđave, prije svega Gradiška, čija je posada kapitulirala koncem spomenutog mjeseca.²²

²⁰ Jegen Osman-paša je nakon toga iz Beograda protjerao serdara ugarskog fronta vezira Haznadar Hasan-pašu, te bez odobrenja Visoke Porte preuzeo njegovu funkciju. Svjestan krize svoga Carstva, kao i još uvijek očite Jegen-pašine vojne moći, sultan Sulejman II je 10. jula 1688. godine i zvanično ozakonio tu uzurpaciju. O tome: С. Катић, *Јеген Осман-паша*, 132.

²¹ U strahu od takvog ratnog raspleta jedna skupina sarajevskih muslimana (12 porodica), među kojim je bio i sarajevski kadija (mulla), pred kraj 1687. godine uspostavila je tajni kontakt sa pukovnikom Domenico Corradinom – habsburškim rezidentom u Dubrovniku. Ne vjerujući u odbranu Bosne, oni su mu posredno preko sarajevskog trgovca (austrijskog doušnika) Jakova Brnjakovića izrazili svoje raspoloženje da postanu carski podanici. Spomenute Sarajlije bile su spremne založiti se da *cijela Bosna bez ijedne ograde prizna habsburšku vlast, ako bi im car dopustio da i dalje žive na svojim dobrima i u svojoj vjeri*. U martu 1688. godine car Leopold I je pozitivno odgovorio na taj zahtjev, obećavajući da *će svim onim koji hoće da Bosnu pod carsku vlast privedu, ostati ne samo njihova dobra, nego i pravo slobodnog ispovijedanja vjera*. Tokom ljeta, po nalogu rezidenta Corrodinija, u Sarajevo je upućen specijalni agent (nećak spomenutog Brnjakovića), sa zadatkom da ispita raspoloženje bosanskog mulle i njegovih istomišljenika, te da im da podršku *da istraju u svojoj zavjeri*. Međutim, nakon povratka u Dubrovnik, agent je izvjestio da su zavjerenici u tolikom strahu da o svojim idejama ne smiju ni govoriti. Također je naglasio da je jedina okolnost pod kojom bi možda u Bosni moglo doći do prevrata, navala carskih trupa na Beograd. O tome: G. Novak, *Borba Dubrovnika*, 39–40, 52. Kasnije se pokazalo da malobrojna i za otpor nespremna skupina iz Sarajeva nije ni došla u priliku realizirati svoje oportunističke planove, a nakon ljeta 1688. godine više se i ne spominje u historijskim izvorima.

²² Б. Десница, *Историја*, II, 221. Pomalo je iznenađujući taj brzi uspjeh carevacu, jer je Gradiška tokom cijelog XVII stoljeća predstavljala najčuvaniju osmansku krajišku bazu. U dograđenoj i dobro utvrđenoj tvrđavi služilo je oko 1.000 vojnika. Tu su Osmanlije raspolagale i brojnim plovnim objektima pod karpetanovom komandom. в. Адем Ханџић, "О организацији крајине Босанског ејалета у XVII стољећу", *Војне крајине у југословенским земљама у новом вијеку до*

Kratkotrajna konsolidacija bosanskih krajišnika nije spriječila brzi pad Kostajnice u koju su carevci, podržani hrvatskim banom Nikolom Erdodyem, ušli 16. augusta 1688.²³ U narednih nekoliko dana zauzeti su Dubica, Jasenovac, kao i širi prostor uz rijeku Savu.²⁴ Na samom početku septembra feldmaršal Badenski je pod kontrolom imao i Brod (Slavonski), te je odmah od Dvorskog ratnog vijeća zahtijevao njegovo dodatno utvrđivanje. Tu se odmah pristupilo i izgradnji pontonskog mosta preko rijeke Save.²⁵

Munjevitu habsburšku ofanzivu kroz Posavinu nije mogao zaustaviti ni bosanski valija Topal Husein-paša. Njegova vojska razbijena je 5. septembra nedaleko od Dervente.²⁶ Gotovo istovremeno, na drugom pravcu napredovanja, Habsburgovci su pod komandom bavarskog kneza Maximilijana Emanuela zauzeli Beograd. Taj uspjeh olakšan je nemarom seraskera Jegen Osman-paše koji je *kapiju Carstva* faktički prepustio neprijatelju.²⁷ Potom, Osmanlije su napustile Šabac i Brčko. Završni uspjeh Ludwiga Badenskog u tim operacijama je osvajanje Zvornika na Drini.²⁸ Po prvi put od početka Bečkog rata, ratne pošasti

Карловачког мира 1699., САНУ, Научни скупови, Књига XLVIII, Одељење историјских наука, књига 12, Београд, 1989, 85. Оčито је да је удар carske војске јула 1688. године био толико силовит да бранитељи нису ни помишљали на дужи отпор.

²³ Ive Mažuran, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb, 1998, 262, (dalje: I. Mažuran, *Hrvati*).

²⁴ G. Stanojević donosi podatak da je Kostajnica zauzeta 1. avgusta, Dubica 20. avgusta, a Jasenovac i Gradiška 21. augusta. v. Глигор Станојевић, *Србија у време Бечког рата 1683–1699.*, Београд, 1976,82, (dalje: Г. Станојевић, *Србија*).

²⁵ U Izvještaju o spomenutom habsburškom pohodu ne navodi se precizan datum kada je Badenski zauzeo osmansku tvrđavu u Brodu. v. Josip Kljajić, *Brodsko tvrđava*, Slavonski Brod, 1998, 28; Josip Kljajić, *Brodsko utvrda "Vukovac" 1688–1722.*, Scrinia Slavonica 3, 2003, 129.

²⁶ Radoslav Lopašić, *Slavonski spomenici za XVII vijek*, Starine JAZU, 30, Zagreb, 1902, 83, (dalje: R. Lopašić, *Slavonski spomenici*).

²⁷ Zbog izostanka vojne pomoći potraživane od Visoke Porte, Jegen-paša se još u toku opsade Beograda povukao, prvo u Smederevo, a potom prema Nišu. O tome: С.Катић, *Јеген Осман-паша*, 133–152.

²⁸ Zapravo, grad je 15. oktobra predao zvornički sandžakbeg uz uvjet da on sa cjelokupnom vojnom posadom slobodno napusti tvrđavu. С. Катић, *Јеген Осман-паша*, 162. U tim oktobarskim danima Habsburgovci su zapalili i Srebrenicu (varoš), kao i tamošnji franjevački samostan. v. Srećko M. Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar, 1999, 164, (dalje: S. M. Džaja, *Konfesionalnost*).

počele su se širiti i Bosanskim ejaletom. Bosanski valija našao se na vrhuncu iskušenja.²⁹

Vijest o septembarskom padu Beograda u Bosni je među Bošnjacima dočekana sa nevjericom i strahom, ali i odlučnošću da se pod svaku cijenu brani domovina. Osmanski izvori svjedoče i o habsburškom prodoru prema Sarajevu. Bez sumnje, carski generali su tada planirali zagospodariti cijelim ejaletom. Uprkos svemu, bosanski valija Topal Husein-paša je ponovo pokazao izrazitu sposobnost. Uspio je mobilizirati 50 bajraka *segbana (levenda)* koji su na više mjesta porazili favorizirane protivnike.³⁰ Tako su Bošnjaci u jesen 1688. godine onemogućili sasvim realan habsburški prodor od Save prema (Jadranskom) moru. Topal Husein-paša je, kako stoji u osmanskim izvorima, *rastjerivanjem neprijatelja iz okoline Sarajeva omogućio novi život za Bosnu*.³¹

Ipak, u uslovima opće osmanske defanzive, pojedina mjesta na istoku Bosanskog ejaleta stradali su od pobunjene raje i hajduka. To je naročito došlo do izražaja u kadiluku Stari Vlah čiji su knezovi od samog početka rata nudili usluge i Mlečanima i Austrijancima.³² U jednom izvještaju

²⁹ Spomenuti prodor habsburške vojske preko rijeke Save u ljeto 1688. godine iskoristili su i Mlečani. Ne gubeći vremena, oni su odmah započeli sa osvajačkim pohodom na grad Knin. Izostala je tada spasonosna osmanska intervencija iz drugih dijelova Bosanskog ejaleta. Branitelji Knina brzo su se odlučili na predaju grada (12. septembra) nakon koje je u mletačko zarobljeništvo pala brojna osmanska krajiška elita. v. Б. Десница, Историја, II, 237–238; Ibrahim Filipović, *Odjeci Kandijskog i Morejskog rata u Bosni posmatrani kroz aktivnost bosanske feudalne porodice Filipović iz Glamoča*, POF, 40/1990., Sarajevo, 1991, 373–376. Ubrzo nakon Knina, u posjed dalmatinskog providura dolazi (u novembru) tvrđava Vrlika, kao i kula Norin na ušću rijeke Neretve. Hammer, *Historija*, 3, 40.

³⁰ Visoka Porta je u ratovima XVII stoljeća proširila od ranije ustaljenu praksu da po potrebi unajmljuje skupine plaćenika koje su naoružavane vatrenim oružjem. To su segbanski odredi (*segban/levend bölükleri*) formirani od strane provincijskog namjesnika (*kapulu levendi*), ali i direktno iz prijestolnice (*miri levendi*). Njihovim formiranjem pružala se prilika seljacima, bezemljašima, kao i raznim skitnicama da pristupe vojnoj profesiji. Na taj način sela su masovno napuštana. Segbanski odredi su brojali između 50 i 100 ljudi, a izdržavani su na osnovu vanrednih poreza. U ratovima na ugarskom frontu tokom XVII stoljeća posebno je bila zapažena uloga bosanskih i albanskih *segbana (levenda)*. O *levendima*: Mustafa Cezar, *Osmanli Tarihinde Levendler*, Istanbul, 1965.

³¹ Orijentalni institut u Sarajevu, inv. br., 95/a, Sidžil Sarajeva, 92/1, 1100/1688, preveo Abdulah Polimac.

³² Pred sami kraj 1688. godine, nakon što su hajduci opljačkali i devastirali Užice i Novu Varoš, isto zlo zadesilo je Prijepolje, Rudo i Višegrad. Bitan doprinos u slamanju te pobune, čime je očuvana komunikacija između Bosne i Rumelije, dale su osmanske snage iz Kolašina, Plava, Rožaja, Bijelog Polja, Tašlidže (Pljevalja).

koji je stigao u Istanbul u decembru 1688. govori se o napadu pobunjene starovlaške raje (i hajduka) na Novi Pazar.³³ Na osnovu istog izvora, znamo da je u rubnim djelovima ejaleta hajdučija suzbijena ponajviše zalaganjem valije Topal Husein-paše i ćehaje Mehmed-age (Korče). Osmanski hroničar sa riječima punim hvale opisuje njihove novembar-ske pobjede nad *brojnim Nijemcima, Mađarima i hajducima*. Kako se navodi, *muslimanske gazije su posjekle 6.000 glava, te se sa zarobljenim krstastim bajracima sretno vratili u Bosnu*. Valija je potom naredio nastavak borbenih aktivnosti kojima su hajduci u potpunosti razbijeni ili rastjerani. Na koncu je i bogat ratni plijen stigao u Sarajevo.³⁴

I pored neosporne učinkovitosti bosanskog valije i njegovog ćehaje, opstanak Bosanskog ejaleta koncem 1688. godine i dalje je bio više nego neizvjestan.³⁵ Uslijed stalnog ratovanja na više frontova (Ugarska, Morreja, Podolija, Ukrajina) sve su više tanjile unutrašnje osmanske rezerve, tako da su se branitelji Bosne i njihov valija i dalje morali oslanjati uglavnom na vlastite snage.

Djelovale su pod komandom albanskih begova Mahmud-bega Mahmudbegovića Pećanca i Sijavuš-bega Bihorca. v. C. Капић, *Јеген Осман-паша*, 162–163.

³³ U tom napadu učestvovali su *Nijemci i Mađari pristigli iz Beograda i Smedereva*. Sve je tada iznenadila brza reakcija novopazarskog muhafiza Zurnapa Mustafa-paše (bivši skopski martolosbaša) i već spomenutog Mahmud-bega Mahmudbegovića (Pećanca). Do ključne bitke i osmanskog trijumfa došlo je 18. novembra 1688. nedaleko od Čačka. Kako se navodi u spomenutom izvještaju, stradalo je oko 7.000 pobunjenika. Osmanske snage su istovremeno oslobodile 200 muslimana, uglavnom žena i djece, koje su pobunjenici ranije uzeli u roblje. *Silahdar Tarihi*, 405.

³⁴ Osmanlije je u tom pohodu predvodio izvjesni Šakir Mustafa-beg (bivši sandžakbeg Đule / Küle – ejalet Temišvar). *Silahdar Tarihi*, 405; Душанка Бојанић, *Западна Србија у аустро-турском рату 1683-1699* године, *Историја Титовог Ужица*, Титово Ужице, 1989, 212–226, 947–948, (dalje: Д. Бојанић, *Западна Србија*).

³⁵ Opet je izostao dugo najavljivani sultanov ratni pohod, a započinjala je duga i teška zima. Također, zbog nesigurnih puteva kroz kadiluk Stari Vlah, otežano se komuniciralo sa drugim dijelovima Rumelije. Stoga su prvi ljudi Bosanskog ejaleta (ulema i ajani), *sa zebnjom razmišljajući o predstojećem razdoblju*, od Visoke Porte krajem decembra 1688. zatražili da se odbrana Bosne pojača dodatnim vojnim snagama. Koliko je tadašnja situacija bila alarmantna ukazuje i zahtjev (koji Porta nije nikada odobraval) da se odobri mogućnost evakuacije žena i djece na sigurnija područja. O.I.S., inv. br., 95/a, Sidžil Sarajeva, 92/1, 13. rebiul-evvel 1100. / decembar 1688., preveo A. Polimac.

* * *

Nova 1689. godina nije donijela uspostavu mira, nego nastavak rata i prodor habsburških snaga na Balkan.³⁶ Pokazalo se da ni tako dramatični razvoj događaja nije pokolebao Topal Husein-pašu i Mehmed-bega Korču. Oni su tokom te najkritičnije godine Bečkog rata (1689) serijom poduhvata spriječili da Bosna dođe u potpuno neprijateljsko okruženje. Kao prvo, u januaru je razbijena habsburška opsada tvrđave u Srebrenici koju je očajnički branio bosanski alajbeg Sefer-beg (bivši zbornički sandžakbeg) i prethodno određeni bosanski *segbani* (4 bajraka). Bio je to istinski vojni poduhvat čehaje Mehmed-bega (Korče) i njegovih odreda. Poraženi carevci i hajduci natjerani su u bijeg prema Zvorniku.³⁷

U proljeće (krajem marta) iste godine (1689.) ponovo je pobunjena raja kadiluka Stari Vlah, *podržana Mađarima i Nijemcima*, izvršila napad na Novi Pazar.³⁸ Grad je tada opljačkan i spaljen, a njegovo stanovništvo izloženo najvećem stradanju. Taj je događaj izazvao novu reakciju Topal Husein-pašinog čehaje. Pridružio mu se i prizrenski valija Mahmud-paša Mahmudbegović sa *albanskim segbanima*. Oni su zajednički ušli u *žestoku bitku nakon koje su poraženi nevjernici ostavili zarobljene muslimane i zaplijenjeni imetak, te se rasturili bježeći prema Beogradu*.³⁹

Želeći izolovati Bosnu i spriječiti prelaz njene (osmanske) vojske istočno od rijeke Drine, Habsburgovci su u junu mjesecu 1689. pokušali zauzeti i Višegrad. Glavni carski komandant iz Beograda taj zadatak je povjerio kapetanu Sremcu Todoru (*Siremlji Todor*). Kasnije svjedočenje višegradskog azapage Sulejman-age ukazuje da je opkoljenu višegradsku tvrđavu branilo oko 400 vojnika (*nefera*). Prema istom izvoru,

³⁶ Carskoj vojsci u napredovanju od Beograda ka jugu pridružio se i znatan dio pravoslavnog srpskog stanovništva. U nastalim okolnostima Osmanlije su gubile grad za gradom. Pod prisilom, povlačili su se iz Smederevskog sandžaka, ali i znatnog dijela Rumelijskog ejaleta. Strateška zamisao austrijske komande bila je da njene trupe nakon zaposjedanja Kosova izbiju na Jadransko more i tako potpuno odsjeku Bosanski ejalet. O tome: Olga Zirojević, *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804*, Beograd, 2009, 150–151.

³⁷ *Silahdar Tarihi*, 420.

³⁸ J. Радонић, *Дубровачка акта*, IV, I, 628.; Г. Станојевић, *Србија*, 108.

³⁹ O tom događaju govore i osmanski i zapadni izvori. v. Д. Бојанић, *Западна Србија*, 218–222. I pored odmazde kojoj su bili izloženi, Starovlašani nisu odustajali od pobune. U narednom periodu u velikom broju napustili su svoj zavičaj, a pojedini njihovi knezovi dobili su carske austrijske patente za vršenje vojne i obavještajne službe.

opsadom iscrpljene branitelje spasila je u pravi tren pristigla pomoć bosanskog valije Topal Husein-paše. Sve je završilo glasovitom osmanskom pobjedom i značajnim gubicima carske vojske.⁴⁰

Očito je da se sudbina Bosne tokom 1689. godine rješavala na istoku ejaleta, tj. na rijeci Drini. U vezi s tim, kontrola nad tvrđavom u Zvorniku bila je od ključne važnosti.⁴¹ Habsburška vojna komanda realno je procjenjivala da neće moći trajno zadržati zauzete bosanske tvrđave. Prema izvještaju jednog vojnog svećenika, carevci su već tada planirali povlačenje i miniranje zvorničkih kula. Isti plan važio je i za tvrđave na rijeci Savi (*osim Rače*).⁴²

Tadašnja mobilnost bosanskog valije Topal Husein-paše doima se gotovo nevjerovatnom. Po naređenju Visoke Porte on je sa dijelom svoje vojske period od marta do juna 1689. proveo ratujući daleko izvan Bosne. Uz sultanovog vazala Imre Tekelija nastojao je spriječiti prolaz habsburške vojske Dunavom, te pod osmanskom kontrolom zadržati tvrđave Vidin, Kladovo i Oršavu.⁴³ Ubrzo nakon toga, u julu mjesecu 1689. Topal Husein-paša je dobio zadatak da sa bosanskim *segbanima* (*levendima*) oslobodi grad Zvornik. Podržan je Zurnapa Mustafa-pašom i Kemenkeš Ahmed-pašom (valija Dijarbakira). Prvog avgustovskog dana 1689., poslije 19 dana opsade, Habsburgovci i prekodrinski hajduci predali su strateški važnu zvorničku tvrđavu i povukli se u Šabac. O tome je 10. augusta od strane feldmaršala Badenskog obavješten i car Leopold I.⁴⁴ Na taj način je Zvornik, nakon više od sedam mjeseci austrijske okupacije, ponovo vraćen pod kontrolu bosanskog valije. Ali, istovremeno, bosansko krajište je faktički bilo nezaštićeno. Naime, u

⁴⁰ Bitka kod višegradske ćuprije iz juna 1689. godine opisana je u više prvorazrednih osmanskih izvora koje je u svom radu koristila i Dušanka Bojanić. v. Д. Бојанић, isto. Prema historičaru Muvekitu, ta bitka se dogodila u periodu između 23. marta i 24. aprila 1689. godine. Salih Sidki Hadžihuseinovića Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo, 1999, 410, (dalje: Muvekkit, *Povijest Bosne*).

⁴¹ U Zvorniku je od početka zime (1688/89) stacionirana polovina elitne habsburške pukovnije *Leslie* (druga polovina nalazila se u Brodu) pod komandom barona Strachana. Ta posada nije bila izolovana i bez podrške drugih dijelova carske vojske. Iz Beograda je u proljeće 1689. godine (*pred Uskrs*) u Zvornik prispjela lađa krcata oružjem i municijom. O tome: Miroslav Vanino, *Izvješće iz Zvornika o radu vojnog svećenika 1688–89*, Croatia Sacra, sv. I, 1931, 217–133, (dalje: M. Vanino, *Izvješće iz Zvornika*).

⁴² M. Vanino, *Izvješće iz Zvornika*, Isto.

⁴³ Никола Самарцић, Имре Текели на Дунаву (1688–1690), *Историјски часопис*, Књ. XXXVI, Београд, 1989., 90–92; Hammer, *Historija*, 3, 44.

⁴⁴ Д. Бојанић, Западна Србија, 212–226.

periodu dok je bosanski valija Topal Husein-paša uspješno vodio sudbonosne bitke sa carevcima na Drini i Dunavu, Osmanlije su gubile brojna uporišta na isturenom području Like i Krbave.⁴⁵ Značajan dio tamošnjeg autohtonog muslimanskog stanovništva nakon vojnog poraza izbjegao je uglavnom prema sjeverozapadu Bosne.⁴⁶ Jedan dio stanovništva ni pod koju cijenu nije htio seliti, a cijena toga bila je njihovo prinudno pokrštavanje.⁴⁷ U svakom slučaju, Bosanski ejalet je ostao gotovo bez cijelog jednog sandžaka.

* * *

Brza i uspješna habsburška ofanziva na Balkanu vrhunac je dosegla pred kraj ljeta i u ranu jesen 1689. godine.⁴⁸ U novembru mjesecu velikim vezinom imenovan je Fazil Mustafa-paša Ćuprilić (1689–1691), što se za Osmansko carstvo pokazalo sudbonosno dobrim izborom.⁴⁹

⁴⁵ U ljeto (juni – juli) 1689. godine Habsburgovci su pod komandom karlovačkog generala Herbersteina prilično lahko zauzeli Novi, Ribnik, Bilaj, Budak, Perušić, Široku kulu, Bunić, Udbinu i druge osmanske tvrđave na području Like i Krbave. v. Radoslav Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, Knj. III, Zagreb, 1889, 353, 354, 449-458, (dalje: R. Lopašić, *Spomenici*, III); Stjepan Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb, 1962, 138, (dalje: S. Pavičić, *Seobe*).

⁴⁶ O tome: S. Pavičić, *Seobe*, 188–275.

⁴⁷ Za pokrštavanje ličkih muslimana zadužen je bio brinjski pop Marko Mesić. On je 25. jula 1689. godine vikara Senjske biskupije Stjepana Božića obavijestio o svom odlasku u Liku i Krbavu u cilju *pokrštavanja Turaka*. v. Radoslav Lopašić, *Spomenici Hrvatske krajine*, knj. II, Zagreb, 1885, 395. Prema svjedočenju senjskog biskupa Sebastijana Glavinića, do 1696. godine pokršteno je 1.700 muslimana. Biskup je izvijestio *da nije ostalo više od 15 starica nekršteno*. S. M. Džaja, *Konfesionalnost*, 98. Samo u Perušiću pokršteno je 55 muslimanskih porodica. Preciznije, ne računajući žene, 252 osobe. U isto vrijeme, džamije u Perušiću, Budaku, Bilaju i Ribniku pretvorene su u katoličke crkve. R. Lopašić, *Spomenici*, III, 28–52.

⁴⁸ Niš je zauzet 24. septembra 1689. godine, a potom su osmanske posade napustile Oršavu i Kladovo. Feldmaršal Ludwig Badenski osvojio je Vidin 14. oktobra. Drugi dio carske vojske pod komandom Enea S. Piccolominia tokom oktobra bez otpora je zauzeo Prištinu, a zatim i napušteno Skoplje koje je potom zapaljeno. O tome: T. Капић, *Турско освајање*, 20–21; E. Kovačević, *Granice*, 42–43.

⁴⁹ Mustafa-paša je mlađi sin velikog vezira Mehmed-paše (1656–1661) i treći veliki vezir iz porodice Ćuprilić. Maksimalnim zalaganjem stabilizirao je vojne, političke i ekonomske prilike u Carstvu. Umanjio je poreska potraživanja, zakonski zaštitio raju, uveo red u administraciji, državnim finasijama i janjičarskom korpusu. Paralelno sa tim, vršio je vojne pripreme za nastavak rata. v. *The Encyclopaedia*

Potvrda tome je i brzi osmanski protuudar na širem rumelijskom području (Skopski i Prizrenski sandžak) započet tokom zime, na prelazu u novu 1690. godinu.⁵⁰ U tim ratnim dešavanjima aktivno su sudjelovali Topal Husein-paša i njegova vojska. Početkom februara bosanskom valiji strogo je naređeno da se stavi pod komandu osmanskog seraskera vezira Halil-paše i pridruži *rumelijskoj i arnautskoj vojsci na Kosovu polju*.⁵¹ Nakon toga, združene Osmanlije uspješno su djelovale širom Balkana. U jednom sultanovom fermanu biranim riječima veličaju se junaštva Topal Husein-paše koji je sa svojim *miri miranima i miri livama, pod vođstvom carskog seraskera Halil-paše* ostvario izvanredne rezultate u odbrani Bosanskog ejaleta.⁵² Uz sve pohvale, Husein-paši i njegovim najzaslužnijim gazijama tada su iz prijestolnice u vidu priznanja poslane ukrašene sablje i 30 svečanih ogrtača.⁵³

U novom, ljetnom vojnom pohodu, Osmanlije su predvođene velikim vezirirom, pored ostalog, uspjele 8. oktobra povratiti i Beograd.⁵⁴ Po svemu sudeći, ponovnom osvajanju tog važnog grada doprinos je dao i bosanski valija Husein-paša. On se pred odlučujuću bitku sa svojim

of Islam, Vol. V, Leiden Brill, 261–262; Abdülkadir Özcan, Köprülüzâde Fazıl Mustafa Paşa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 26, 263–265, İstanbul: TDV Yayınları, 2002.

⁵⁰ Zimska osmanska ofanziva kulminirala je bitkom kod Kačanika (2. januara 1690.). Osmanlije su u toj bici pod komandom ugarskog seraskera Halil-paše potpuno razbili carsku vojsku i njene srpske i albanske (katolici) pomagače, te ih i prisilili da se u rasulu povuku prema Nišu. Pored plaćeničkih albanskih odreda (*segbana*), udarnu osmansku snagu činili su tada krimski Tatari predvođeni hanom hadži Selimom Girajem. Han je nakon toga u Istanbulu dočekan kao *spasilac države i vjere*. O tome: Halil Inalcik, *Struggle for East-European empire: 1400–1700, The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of Russian Empire*, The Turkish Yearbook of international relations, Vol. 21, Ankara, 1982, 11.

⁵¹ Gazi Husrev-begova biblioteka (GHb), Sarajevo, Muhimme defter (M.D.), Knj. 19, 34, 124/I, 657/2, 1101/1690, preveo Abdulah Polimac.

⁵² Spomenuti serasker Halil-paša je albanskog porijekla iz plemena Gaši. Komandovao je osmanskim rumelijskim trupama 1689. i 1690. godine. U vrijeme pohoda velikog vezira Fazil Mustafa-paše u ljeto 1690. godine ograničena mu je komanda i tada je oslovljavan kao skopski serasker. Pod komandom je imao oko 15.000 ljudi regrutovanih uglavnom iz albanskih plemena sa sjevera *Albanije*, ali i iz sandžaka Elbasan, Ohrid, Valona, Delvine i dr. Nakon osmanskog osvajanja Beograda imenovan je za seraskera Moreje. O tome: T. Katiћ, *Турско освајање*, 42, 124.

⁵³ GHb, Sarajevo, M.D., Knj. 19, 35, 124/I, 658/1, 1101/1690, preveo A. Polimac.

⁵⁴ Paralelno s tim akcijama, drugi dio osmanske vojske, poslije sedam dana opsade 29. augusta povratio je Vidin, a onda napredujući uz Dunav, Kladovo, Oršavu i Golubac. Detaljnije o pohodu velikog vezira Mustafa-paše Čuprilića: T. Katiћ, *Турско освајање*, 34–101., E. Kovačević, *Granice*, 47–48.

(*neiskorištenim*) odredima, raspoređenim na obalama rijeke Save (*nakon* što Habsburgovci budu protjerani iz Smedereva) morao hitno uputiti u pravcu polja pod Zemunom.⁵⁵

U isto vrijeme sultanovoj vojsci se otvorila mogućnost za ponovni prodor u Srijem i Slavoniju – prostore izgubljene još tokom 1687. godine.⁵⁶ Dok su u Srijemu djelovali Tatari i osmanska vojska iz Anadolije, glavnu ulogu u Slavoniji imao je neumorni Topal Husein-paša sa svojim bosanskim odredima. Oni su u oktobru 1690. godine bez poteškoća zaposjeli Gradišku, a potom povratili i svu teritoriju Pakračkog sandžaka. Ubrzo, Habsburgovci su 1. novembra protjerani i iz Požege.⁵⁷ Osim toga, valija Husein-paša je zadužen *da sa junacima Bosne opsjedne i oslobodi tvrđavu Osijek*. U taj pohod uključene su spahije Kruševačkog, Vučitrnskog, Prizrenskog i Dukađinskog sandžaka, te i sve beogradske *serdengečtije*.⁵⁸ Konačno, 29. oktobra Osmanlije su stigle pod Osijek, gdje je Topal Husein-paša tamošnjeg komandanta, iskusnog habsburškog vojskovođu Charlesa de Croya bezuspješno pozvao na predaju.⁵⁹

⁵⁵ U istom fermanu Husein-paši je sugerirano da u slučaju nemogućnosti uzvodnog prelaska rijeke Save, sa vojskom ide obalom sve do Šapca. GHb, Sarajevo, M. D., 50, 124/I, 672/1, 1101/1690, preveo A. Polimac.

⁵⁶ Habsburgovci su u panici rušili i napuštali Šabac, Mitrovicu, Raču, Brod. Šabačku tvrđavu zaposjelo je, a potom i sanirao, beglerbeg Sivasa Silahşör Sulejman-paša. Tu su odmah dopremljeni teški topovi i municija, a raspoređena je i stalna posada od 150 jerlija. *Silahdar Tarihi*, 538. Slična situacija bila je i u Brodu na Savi. Prema izvještaju požeškog sandžakbega Murteza-paše, u tvrđavi Brod je *iza neprijatelja ostalo 22 topa i 4.800 topovskih đuladi*. Za transport zatečenog ratnog plijena do vrhovne osmanske komande kasnije je zadužen gradiški muhafiz Mustafa-paša. GHb, Sarajevo, M.D., Knj. 19, 44, 124/I, 679/3, 1102/1691, preveo A. Polimac.

⁵⁷ R. Lopašić, *Slavonski spomenici*, 97–98.

⁵⁸ T. Кагић, *Турско освајање*, 101.

⁵⁹ U pismu bosanskog valije stoji: *Vama koji ste u palanci Osijek, koja je božijom milošću carska (osmanska) palanka, vrhovni zapovjedniče i ostali koji ste već odprije njemački i ugarski ratnici, daje se ovim na znanje, da smo providnošću svemogućeg Boga, u koga se jedino pouzdajemo, na putu s pobjedonosnom osmanskom vojskom da oslobodimo Osijek. Zato, ako ovu carsku palanku predate prije nego što se carski asker zarije u rovove, bit će vam dopušteno da slobodno otidete. A vi, koji ste podanici osmanskog sultana, trebate primiti svoje ranije podaništvo i pokoriti se, pa ćete dobiti milost da na zadanu vjeru također izadete. Zloupotrijebite li našu ponudenu milost, i sačekate napad, znajte da ni jedan vaš ljudski život neće biti pošteđen. I nemojte se zavaravati da ćete sačuvati ovo mjesto ili da vam može priteći pomoć. Uostalom, spas onomu koji ide pravim putem vjere. Husein.v. I. Mažuran, Hrvati, 266. Serdengečtije su pripadnici dobrovoljačkih janjičarskih odreda koji su u borbi sa neprijateljem izvršavali po život najopasnije zadatke.*

Habsburška posada u Osijeku nije bila u potpunom okruženju, a pomoć u ljudstvu i municiji dobivala je sa lijeve obale Drave. Osmanlijama u prilog nije išla ni žestoka hladnoća, kao ni i jaka, neprekidna kiša koja je onemogućavala djelovanje njihove artiljerije. Sve to, spriječilo je Topal Husein-pašu u izvršavanju postavljenog mu zadatka. Prekid opsade Osijeka naredio je u prvim novembarskim danima 1690.⁶⁰ Odmah po povlačenju u Bosnu (Banju Luku), bosanski valija je zauzeo i utvrdio Novi, Dubicu i Jasenovac.⁶¹ Sa druge strane, Habsburgovci su, držeći se ranije utvrđenog plana, pri povlačenju nastojali razoriti sve fortifikacijske objekte na rijeci Savi, pa je tako potpuno devastirana i tvrđava u Gradišci. Nakon Husein-pašine molbe, sa Visoke Porte je uvjetno odobreno da se posada spomenute tvrđave privremeno premjesti na službu u Travnik. Oni su odmah po sanaciji tvrđave, morali biti vraćeni u Gradišku.⁶² Bez obzira na svu pustoš i ruine ostale iza carske vojske, lokalne osmanske snage su u jesen 1690. godine ponovo dosegнули sjeverne granice Bosanskog ejaleta. Ali, završena je bila tek prva faza dugog Bečkog rata.

Za stanovnike Bosanskog ejaleta lojalne sultanu, spomenuti ratni obrat, koliko god dramatičan, predstavljao je veliko olakšanje.⁶³ I pored toga, tadašnje su bosanske ratne prilike bile itekako teške.⁶⁴ Sačuvani

⁶⁰ Svi osmanski vojni odredi koji su sudjelovali u opsadi Osijeka (izuzev bosanskih) odmah su upućeni u Erdelj i stavljeni pod komandu sultanovog vazala Imre Tekelije. *Silahdar Tarihi*, 537–539.

⁶¹ Muvekkit, *Povijest Bosne*, 414. Osmanlije su Novi povratili u prvim danima 1691. godine. v. I. Mažuran, *Hrvati*, 267.

⁶² GHb, Sarajevo, M.D., Knj. 19, 37, 124/I, 659/3, 1101/1690., preveo A. Polimac.

⁶³ Brz uspjeh Osmanlija nije samo produkt sposobnosti velikog vezira Mustafapaše Ćuprilića. Naime, preokret na frontu je olakšan pometnjom u kojoj su se Habsburgovci našli zbog iznenadnog napada vojske francuskog kralja Luja XIV. To je Bečki dvor primoralo da znatan dio svojih vojnih snaga prebaci na ratišta u zapadnoj Evropi. Riječ je o Falačkom ratu (*The Nine Year's War 1688–1697*) vođenom između Francuske i Augsburske lige (Španija, Holandija, Švedska, Brandenburg, Njemačka, Pijemont i Papska država, od 1691. i Engleska). O tome ratu: Michael Hochedlinger, *Austria's Wars of Emergence, 1683–1797: War, State, and Society in the Habsburg Monarchy*, London, 2003; John Childs, *The Nine Year's War and British Army 1688–1697: The operations in the Low Countries*, Manchester, 1991. i dr.

⁶⁴ U izvještaju srebreničkog kadije upućenog Visokoj Porti početkom 1690. godine konstatira se opustošenost cijelog Zvorničkog sandžaka, što je posljedica *neprijateljskog osvajanja i drugih nedaća*. Kadija naglašava da je za narod naročito poguban bio pad Zvornika i Sokola na Drini, nakon čega je uslijedio veliki bijeg stanovništva, tako da ga je na spomenutom prostoru ostala samo jedna sedmina

zapisi svjedoče o raznim nedaćama koje su pogađale bosansko stanovništvo.⁶⁵ Poseban problem bila je nestašica novca čiji je dotok iz drugih dijelova Carstva u potpunosti prekinut. Odlukom Visoke Porte novac se počeo kovati u Sarajevu.⁶⁶ Nadzornikom kovnice imenovan je carski kapidžija Ahmed. Početkom aprila 1690. iz Istanbula mu je poslano 20.000 groša za potrebe nabavke bakra od kojeg je izrađivan novac. Istom prilikom valija Husein-paša je upozoren da se pri realizaciji svega navedenog *nikom ne smije činiti nepravda*.⁶⁷ To potvrđuje da centralna osmanska vlast ni u tom kritičnom ratnom razdoblju nije odstupala od svojih klasičnih državnih principa.

* * *

Pod ne baš rasvjetljenim okolnostima, početkom 1691. godine završena je Topal Husein-pašina uprava u Bosni. Nije isključeno da su tome doprinijeli pojedini ljudi iz Husein-pašinog okruženja. Brojne zloupotrebe i protuzakonite radnje pripisivali su im u tužbama stanovnici Sarajevskog kadiluka. U vezi s tim, koncem 1690. godine s Visoke Porte je sarajevskom kadiji (*mulli*) i muteselimu naređeno da u saradnji sa ajanima pohapse i u Istanbul otpreme brojnu skupinu visokopozicioniranih ejaletskih funkcionera.⁶⁸ Naredba je ubrzo i ponovljena, ali po svemu sudeći zbog opstrukcije bosanskog valije nikad nije sprovedena u djelo. Ako se uz to doda i neuspjeh u spomenutom pohodu na Osijek,

od ukupnog broja. GHb, Sarajevo, M. D., Knj. 19, 47, 124/I, 667/2, 1102/ 1690, preveo A. Polimac.

⁶⁵ Za 1690. godinu u Lašvaninovom *Ljetopisu* između ostalog čitamo: *...Bijaše na Bosni Husejin-paša. I pomori oganj u prolitje ljude gore nego kuga. – I bi glad koga nije nitko zapamtio. – Pomro mlogi narod od glada. – Kud god bi se mako, ležahu mrtva, nit se kopahu, nit imadijaše tko. – Ljudi jidahu resu liskovu, s dryja koru, vinovu lozu, pse, mačke*. Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo, 1981, 164. Zavladao je skupoća i glad. U općoj neimaštini, u bescijenje su prodavana imanja, kuće, pokućstvo, a pijačne cijene dosezale su enormne vrijednosti. O tome i: Владислав Скарић, *Изабрана дјела*, I, Сарајево, 1985, 127.

⁶⁶ Kovano je novac od bakra, tzv. *mangir*, i to prema utvrđenim mjerama. Od jedne oke čistog bakra kovano je 800 *mangira*. Dva komada vrijedila su 1 akću. v. Muvekkit, *Povijest Bosne*, 413.

⁶⁷ GHb, Sarajevo, M.D., Knj. 19, 39, 124/I, 660/2, 1101/1690, preveo A. Polimac.

⁶⁸ Među njima bili su glavni čehaja, glavni buljukbaša, emin kovnice novca, mjesni imam, sudski pisar, sabirač bakra, kapijski čehaja, zatim, glavni haznadar, silahdar, muhurdar, vekilharč, te nekoliko buljukbaša. Svi oni, prepoznati su kao *uzročnici smutnje*. O tome: Osman A. Sokolović, *Prilike u Bosni podkraj XVII. stoljeća (prilog građi za povijest Bosne i Hercegovine)*, Sarajevo, 1943, 15–16.

onda i ne čudi što je Topal Husein-paša razriješen uprave u Bosanskom ejaletu. Na njegovo mjesto imenovan je dotadašnji temišvarski valija Bujuk Džafer-paša.⁶⁹

* * *

Odavno postoje određene nedoumice u vezi Topal Husein-pašinog porijekla.⁷⁰ Odgovor na to pitanje nude dubrovački izvori koji ga nazivaju Arnaut Husein-pašom.⁷¹ Sa sigurnošću možemo reći i da uspješni bosanski valija nije živ dočekaio kraj Bečkog rata. Zapravo, Topal Husein-paša je iz Bosne premješten na poziciju muhafiza Temišvara i tu je ostao do novembra 1691. godine. Nakon toga, preuzeo je i uspješno obavljao funkciju beogradskog muhafiza i ugarskog serdara do juna 1692. Potom, sve do jeseni 1695. godine ponovo je bio temišvarski muhafiz. Zatim, kao već ostarjeli gazija, postaje savjetnik velikog vezira. Konačno, imenovan je za valiju Dijarbakira i upućen u Basru, gdje je i umro u jesen 1696. godine.⁷² Vijest o Topal Husein-pašinoj smrti brzo

⁶⁹ O toj smjeni Dubrovčani su iz Istanbula obavješteni 22. januara 1691. godine. v. J. Радонић, *Дубровачка акта*, IV, 2, 78. Novi bosanski valija Bujuk Džafer-paša (1691) smatran je jednim od najvećih osmanskih junaka svoga vremena. Po završetku školovanja na sultanovom dvoru, povjerena mu je uprava u sandžaku Kars, a potom je postao beglerbeg Erzuruma i Vana. Ratne 1684. godine unaprijeđen je u vezira i imenovan za valiju Sivasa. Odatle je nakon godinu dana, postavljen za sandžakbega Džanika (*Canik*), a potom za anadolskog mufetiša i valiju Dijarbakira. Od 1687. godine, do početka 1691. godine kada mu je povjerena uprava Bosanskog ejaleta, Bujuk Džafer-paša je uspješno obavljao dužnost temišvarskog seraskera. v. Радмила Тричковић, “Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године”, *Историјски часопис*, Књ. XVIII, 1971, 304, (dalje: Р. Тричковић, “Списак мухафиза Београда”).

⁷⁰ U popisu bosanskih namjesnika koji je sastavio historičar dr. Safvet-beg Bašagić Husein-paša nije označen kao valija rodom iz Bosne. Na drugom mjestu dr. Bašagić bosanskog valiju iz 1690. godine naziva Dizveren Husein-pašom, i za njega kaže da je rođeni *Bosanc* koji je nakon odlaska iz Bosne namjesnikovao u Anadoliji, Kipru i Egiptu. Prema istom (pogrešnom) mišljenju Husein-paša je poginuo u Damasku 1705. godine. Usp. Safvet-beg Bašagić, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.–1850.)*, Sarajevo, 1900, 180; Safvet-beg Bašagić, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1986, 367. Bašagićevi navodi o Topal Husein-paši kao ”rođenom Bosancu” bezrezervno su preuzimani u dosadašnjoj literaturi. Ipak, oni po svemu sudeći nisu tačni.

⁷¹ J. Радонић, *Дубровачка акта*, IV, 1, 137.

⁷² Р. Тричковић, “Списак мухафиза Београда”, 303.

je u novembru stigla i u Dubrovnik.⁷³ Poznato je da je Topal Husein-paša imao i sina Mustafu, koji je pred kraj Bečkog rata (1698) vojno angažiran u Bosni.⁷⁴ Bez obzira na spomenute dileme, može se reći da je početkom 1691. godine, nakon gotovo tri i po godine namjesnikovanja, iz Bosne otišao jedan od najmarkantnijih valija cijele osmanske epohe. Osmanski hroničari označili su ga kao mudrog vezira i velikog ratnika. Iako definitivno nije bio bosanskog (nego albanskog) porijekla, odigrao je ključnu ulogu u odbrani Bosanskog ejaleta tokom najneizvjesnijeg razdoblja Bečkog rata.

THE ROLE OF TOPAL HUSEIN PASHA IN THE VIENNA WAR (1683-1699)

Abstract

This paper considers the role of Topal Husein Pasha in the Vienna War (1683-1699). This Ottoman vizier served as the *vali* (governor) of Bosnia from mid-1687 until early 1691. This was the most dramatic stage of the Vienna war – the time of the great Habsburg offensive, which was expected to be a definitive push of the Ottomans away from the Balkans. Nevertheless, Bosnia remained under the rule of the Sultan, primarily thanks to the agile governor, Topal Husein Pasha, his local commander (čehaja) Mehmed Bey (Korča), and the primarily local military forces. They also contributed considerably to the Ottoman counter-offensive, with the army led by the Grand Vizier Mustafa Pasha Ćuprilić regaining much of the previously lost territories. This paper examines the origin and background of Husein Pasha, as well as the reasons for his removal from office in the *eyelet* of Bosnia.

Key words: Ottoman Empire, the eyelet of Bosnia, the Vienna war, Topal Husein Pasha, vali, the Ottomans, the Habsburgs, the Venetians.

⁷³ *Дубровачка акта*, IV, 2, 449. I u osmanskim izvorima koji potječu sa konca Bečkog rata Topal Husein-paša se spominje kao umrli. O.I.S., inv. br. 95 a, Sidžil Sarajeva, 203, 121, 95/1, 1109/1697, 226, preveo A. Polimac.

⁷⁴ GHb, Sarajevo, M.D., Knj. 5, 352, 49, 493/1, 1109/1698, preveo A. Polimac.

IZVORI I LITERATURA

Neobjavljeni izvori:

Gazi Husrev-begova biblioteka:

Turski dokumenti, Knjiga 19 – Muhimme defter, (preveo Abdulah Polimac).

Orijentalni institut u Sarajevu:

Sidžil Sarajeva, Inv. br. 95 a, (preveo Abdulah Polimac)

Državni arhiv u Dubrovniku (DAD):

Acta et Diplomata (AD)

Državni arhiv u Zadru (DAZD):

Rukopis broj 76., Ispisi iz Vatikanskog arhiva, Sastavio fra. Danijel Zec, Svezak II- VI.

Objavljeni izvori:

Десница Бошко, *Историја котарских ускока*, I–II, Београд, 1950,1951.

Гавриловић Славко, “Информација из 1688. о путевима за освајање Београда и Босне од стране аустријске војске,” *Зборник Матице српске за историју*, 69–70, Београд, 2004.

Lašvanin fra Nikola, *Ljetopis*, Sarajevo, 1981.

Lopašić Radoslav, *Spomenici Hrvatske krajine*, II, III, Zagreb, 1885.

Isti, *Slavonski spomenici za XVII vijek*, Starine JAZU, 30, Zagreb, 1902.

Musić Srđan, *Izvjestaji generalnog providura Dalmacije i Albanije Kornera o zauzimanju Herceg–Novog 1687. godine*, Herceg-Novci, 1988.

Радонић Јован, *Дубровачка акта и повеље*, књ.IV, св. 1, Београд, 1941.

Silahdar Findiklili Mehmed Aga, *Silahdar Tarihi*, II, Istanbul, 1928.

Vanino Miroslav, *Izješće iz Zvornika o radu vojnog svećenika 1688–89*, Croatia Sacra, sv. I, 1931.

Knjige:

Bašagić Redžepašić Safvet–beg (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (Od g. 1463.–1850.)*, Sarajevo, 1900.

Bašagić Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*, Sarajevo, 1986.

- Džaja M. Srećko, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*, Mostar, 1999.
- Hadžihuseinović Salih Sidki Muvekkit, *Povijest Bosne*, 1, Sarajevo, 1999.
- Hammer Joseph von, *Historija turskog (osmanskog) carstva*, 2, 3, Zagreb, 1979.
- Катић Срђан, *Јеген Осман–паша*, Београд, 2002.
- Катић Татјана, *Турско освајање Србије 1690. године*, Београд, 2012.
- Кљajić Josip, *Brodaska tvrđava*, Slavonski Brod, 1998.
- Kovačević Ešref, *Granice Bosanskog pašaluka prema Austriji i Mletačkoj republici po odredbama Karlovačkog mira*, Sarajevo, 1973.
- Скарић Владислав, *Изабрана дјела*, I–III, Сарајево, 1985.
- Stanojević Gligor, *Dalmacija u doba morejskog rata*, Beograd, 1962.
- Stanojević Gligor, *Србија у време Бечког рата 1683–1699.*, Београд, 1976.
- Üstün Cevat, *Viyana Seferi 1683*, Ankara, 2010.
- Zirojević Olga, *Srbija pod turskom vlašću 1459–1804.*, Beograd, 2009.

Radovi:

- Bojanić Dušanka, "Zapadna Srbija u Austro-turskom ratu 1683–1699.", *Istorija Titovog Užica*, Titovo Užice, 1989. str.?
- Buzov Snježana, "Razgraničenje između Bosanskog pašaluka i mletačke Dalmacije nakon kandijskog rata", *Povijesni prilozi*, 12, Zagreb, 1993., str.?
- Filipović Ibrahim, "Odjeci Kandijskog i Morejskog rata u Bosni posmatrani kroz aktivnosti bosanske feudalne porodice Filipović iz Glamoča", *POF*, 40/1990, Sarajevo, 1991.
- Handžić Adem, "О организацији крајине Босанског ејалета у XVII стољећу" – *Сјеверна и сјеверозападна граница, Војне крајине у југословенским земљама у новом вијеку до Карловачког мира 1699.*, САНУ, Научни скупови, Књига XLVIII, Одељење историјских наука, књига 12, Београд, 1989.
- Inalcik Halil, "Struggle for East–European empire: 1400–1700, The Crimean Khanate, Ottomans and the Rise of Russian Empire", *The Turkish Yearbook of international relations*, Vol. 21, Ankara, 1982.
- Novak Grga, "Борба Дубровника за слободу 1683–1699.", *Rad JAZU*, Knjiga 253, Zagreb, 1935.

Pavičić Stjepan, "Seobe i naselja u Lici", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, Zagreb, 1962.

Самарцић Никола, "Имре Текели на Дунаву (1688–1690)", *Историјски часопис*, Књ. XXXVI, Београд, 1989.

Sokolović A. Osman, "Prilike u Bosni podkraj XVII. stoljeća", (prilog građi za poviest Bosne i Hercegovine), Sarajevo, 1943.

Тричковић Радмила, "Списак мухафиза Београда од 1690. до 1789. године", *Историјски часопис*, Књ. XVIII, Београд, 1971.